

MONIKA JUSUPOVIĆ

<https://orcid.org/0000-0002-7117-2104>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

SPECYFIKA SEJMIKÓW WIELKOPOLSKICH W DOBIE
PRZEMIAN. UWAGI NAD PRACĄ GRZEGORZA GLABISZA
*SEJMIKI WIELKOPOLSKI W LATACH 1764–1793**

Abstrakt: Sejmiki ziemskie były głównym elementem samorządu szlacheckiego, a jednocześnie środkiem wpływów szlachty na politykę państwową. W obecnym stuleciu w historiografii nastąpiło ożywienie w kwestii zarówno wydawania akt sejmikowych, jak i monografii poszczególnych zgromadzeń. Nadal jednak literatura daleka jest od opracowania tematu w pełni, tym cenniejsza jest zatem praca Grzegorza Głabisza *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*. Większa część tej pracy poświęcona jest skrupulatnemu odtworzeniu struktury i funkcjonowania sejmików. Nieco skromniejsza zaś część druga zajmuje się ich dziejami politycznymi w omawianym okresie.

Słowa kluczowe: Wielkopolska, sejmiki, Stanisław August, samorząd lokalny, Grzegorz Głabisz.

Abstract: The sejmiks, as their local assemblies, were the central element of noble self-government in the Polish-Lithuanian Commonwealth and, simultaneously, institutions that enabled nobles to influence the policy of the royal government. In the present century, historiography has seen a revival of both the editions of sejmik records and publications of monographs devoted to individual assemblies. However, there is still a need for synthetic studies, which makes Grzegorz Głabisz's book *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793* [Sejmiks of Wielkopolska 1764–1793] all the more valuable. Apart from a brief overview of the political history of the period, the bulk of the book provides a meticulous reconstruction of the structure and functioning of sejmiks across the province of Wielkopolska.

Keywords: Wielkopolska, sejmiks, King Stanisław August, local government, Grzegorz Głabisz.

* G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Wydział Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2022 (Staropolski Parlamentaryzm), ss. 731.

W obecnym stuleciu ożywiły się badania dotyczące sejmików Rzeczypospolitej. Ukazują się kolejne edycje akt sejmikowych, a w związku z ich przygotowywaniem powstają monografie poświęcone parlamentarizmowi. Duże zasługi mają tu badacze skupieni wokół Michała Zwierzykowskiego, który kontynuuje dzieło Włodzimierza Dworzaczka, wydając akta sejmików wielkopolskich. Zwierzykowski wraz ze współpracownikami opublikował już pięć tomów takich dokumentów, jak również monografię samorządu sejmikowego Wielkopolski za czasów Augusta II¹. Wprowadził tym samym w życie propagowaną przez siebie zasadę, według której przygotowanie monografii sejmiku powinno być poprzedzone wydaniem jego akt. Do tej reguły nawiązuje również jego uczeń Grzegorz Glabisz, dotychczas Autor książki i kilku artykułów dotyczących głównie przedostatniego bezkrólewia. Obecnie pracuje on nad publikacją akt sejmikowych wielkopolskich z czasów Stanisława Augusta, a w trakcie realizacji tego projektu przygotował monografię sejmików wielkopolskich w latach 1764–1793.

Okres ten często jest pomijany w opracowaniach zajmujących się sejmikami z powodu wprowadzanych wtedy reform w dużym stopniu zmieniających działanie samorządu². Monografie poświęcone funkcjonowaniu sejmików w czasach stanisławowskich czy w ogóle w XVIII w. są nieliczne³. Podejmując się opracowania samorządu lokalnego szczególnie w tym okresie, należy przede wszystkim odtworzyć jego strukturę i funkcjonowanie. Glabisz, podkreślając odrębność sejmików poszczególnych ziem, stwierdza, że dopiero dogłębna analiza najważniejszych z nich pozwoliłaby na szersze wnioski. Niemniej Autor postawił w pracy też ogólniejsze pytanie, jak szlachta poradziła sobie z reformami czasów stanisławowskich „oraz jak sejmiki faktycznie funkcjonowały w całym tym

¹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1632–1655*, wyd. A. Kamieński, I. Kraszewski, M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Poznań 2022.

² Np. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1596–1763*, Warszawa 2002; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.

³ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988; W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011; R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla, 1717–1795 m.*, Vilnius 2016.

burzliwym okresie”, i zbadał ten problem na przykładzie zgromadzeń wielkopolskich (s. 11–12). W niniejszym artykule chciałabym przy okazji recenzowania książki podjąć próbę wskazania podobieństw i różnic między sejmikami wielkopolskimi a wybranymi zgromadzeniami litewskimi. Teoretycznie były to takie same organy ustrojowe, ale faktycznie były od siebie odległe zarówno pod względem geograficznym, jak i ustrojowo-administracyjnym. Warto zatem zastanowić się, jak duże to były odmienności.

Wpierw jednak należy przedstawić strukturę recenzowanej książki, wynikającą z przyjętego modelu monografii sejmikowej. Głabisz przekonująco wykazał, że najkorzystniejszym ujęciem jest połączenie omówienia sejmiku pod kątem historyczno-prawnym z ukazaniem jego dziejów. Niewiele prac poświęconych sejmikom ma taką strukturę, należy do nich przede wszystkim książka Zwierzykowskiego⁴. Recenzowana praca składa się z dwóch części, z których pierwsza omawia samorząd Wielkopolski pod kątem prawn-administracyjnym i podzielona została na cztery rozdziały. W pierwszym z nich scharakteryzowano Wielkopolskę, w drugim funkcjonowanie sejmików, trzeci poświęcony jest osobom odgrywającym istotne role podczas zgromadzeń lub wybieranym przez nie, a ostatni samorządowym instytucjom wykonawczym. Część druga dotyczy dziejów politycznych Wielkopolski i podzielona jest chronologicznie na pięć rozdziałów. Taka struktura książki niesie ryzyko powtórzeń, jednak są one nieliczne (np. przypisy 439 i 1277 są prawie identyczne, a na s. 322 powtórzono informacje ze s. 237).

We „Wstępie” znajdujemy obszerny przegląd literatury dotyczącej parlamentarizmu. Trudno tu cokolwiek dodać, można najwyżej zwrócić uwagę, że przy wymienieniu historyków zajmujących się parlamentaryzmem litewskim pominięto Andrzeja Rachubę, autora najważniejszej syntezy na ten temat, skądinąd przywoływanej w dalszej części książki. Omówiono też bazę źródłową, której podstawą jest ponad 400 ksiąg grodzkich z Archiwum Państwowego w Poznaniu. Uzupełnia je korespondencja i relacje z sejmików z archiwów i bibliotek w Polsce, Ukrainie, Białorusi, Litwie i Francji.

Jakkolwiek sejmiki były organami administracyjnymi wspólnymi dla Korony i Litwy, można dostrzec znaczne różnice regionalne. Przede wszystkim Korona charakteryzowała się mniej jednolitym podziałem administracyjnym niż Litwa. W Wielkim Księstwie w latach 1565–1566 przeprowadzono reformę administracyjną na wzór koronny, a efektem tego była uporządkowana struktura terytorialna. Wprowadzono podział

⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*.

na województwa, a w ich ramach powiaty będące jednostkami administracyjnymi, sądowymi, jak również sejmikowymi (choć z pewnymi wyjątkami). Układ ten, nie licząc ziem utraconych przez Rzeczpospolitą, przetrwał bez większych zmian do reform Sejmu Wielkiego. W Koronie tymczasem podział administracyjny rozwijał się stopniowo, samoczynnie, tworząc strukturę nieregularną. Najlepszym tego przykładem jest Wielkopolska, gdzie dwa województwa poznańskie i kaliskie spotykały się na wspólnym sejmiku w Środzie, jednak odrębne były trzy sejmiki wybierające urzędników ziemskich. Sytuacja skomplikowała się w 1768 r., kiedy sejm uchwalił reformę wprowadzającą dziesięć sejmików przedsejmowych dla mniejszych jednostek terytorialnych i jeden sejmik generalny. Z kolei sejmiki gospodarskie, deputackie i — zapewne — elekcyjne miały być cztery osobne dla województw poznańskiego, kaliskiego, nowo utworzonego gnieźnieńskiego i ziemi wschowskiej. Na sejmie 1776 r. powrócono do wspólnego sejmiku odbywającego się w Środzie. Kolejną zmianę wprowadzono w 1791 r., kiedy Sejm Wielki zreformował podział administracyjny całej Rzeczypospolitej. W Wielkopolsce jednak reformy były aż dwie, w ich wyniku podzielono prowincję na dziesięć sejmików przedsejmowych i trzy, a po kolejnej zmianie pięć pełniących funkcje gospodarskie, deputackie i elekcyjne (s. 42–50).

Głabisz bardzo dobrze sobie radzi z opisem zarysowanej powyżej skomplikowanej i zmiennej struktury sejmików wielkopolskich. Jej wynikiem jest ogromna liczba 196 zgromadzeń, które według zaprezentowanych obliczeń powinny się odbyć w Wielkopolsce w latach 1764–1793. Liczba ta jest tym bardziej zaskakująco wysoka, jeśli porównać ją z 64 sejmikami kowieńskimi czy 37 wileńskimi obradującymi w tym okresie⁵. Różnice wynikają w dużej mierze z odmiennych metod liczenia zgromadzeń, na przykład kwestii rozdzielania sejmików gromnicznych na deputackie i gospodarskie. W omawianej monografii przyjęto dyskusyjną zasadę podawania liczby sejmików, które powinny się odbyć, a nie tych, o których wiemy, że faktycznie się odbyły. Wliczono tu nawet sejmiki, do których na pewno nie doszło. Podano na przykład, że zgromadzenia wybierające deputatów powinny się odbyć 25 razy, a jednocześnie wyliczono, że doszło tylko do 20 takich sejmików, ponieważ nie zbierały się one podczas konfederacji barskiej (s. 43). Zaskakujące jest obliczenie, że w latach 1768–1776 powinno się odbyć 40 sejmików przedsejmowych, w co wliczono zgromadzenia, do których powinno być dojsz w 1770 r. (s. 45), choć wtedy przygotowania do sejmu ograniczyły się jedynie do

⁵ R. Jurgaitis, op. cit., s. 384–402; *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019 (dalej: ASK), passim.

rozesłania przez kancelarię królewską deliberatoriów do senatorów obecnych w Warszawie. Ponadto poprzedzane przez sejmiki poselskie sejmy ordynaryjne miały odbywać się co dwa lata, jednak w czasach stanisławowskich nie zawsze było to przestrzegane. Zdarzały się dłuższe przerwy między zgromadzeniami, a jednocześnie dochodziło też do dodatkowych sejmów nadzwyczajnych. Zatem obliczenia wynikające z litery często nieprzestrzeganego prawa nie wydają się uzasadnione. Dyskusyjne jest też liczenie rozdwojonego sejmiku jako dwóch zgromadzeń (s. 45). Do ogólnej liczby sejmików wliczono również zjazdy szlacheckie, głównie konfederackie. Autor nie nazywa ich sejmikami, zapewne ze względu na to, że inicjowane były oddolnie, jakkolwiek zauważa, że miały one „szereg znamion zgromadzeń sejmikowych” (s. 52). Kwestia utożsamiania wspomnianych zjazdów z sejmikami jest przedmiotem dyskusji w historiografii, lecz przyjęta przez Autora metoda omawiania ich osobno wydaje się dominować⁶.

Wzorem innych autorów monografii sejmikowych Glabisz opisuje kolejno miejsce, czas i uczestników badanych zgromadzeń. Kwestia miejsca rodzi pewne trudności, gdyż wyznaczone było raczej tradycją niż prawem⁷. W Rzeczypospolitej brakowało budynków przeznaczonych specjalnie dla sejmików, co często stanowiło problem dla uczestników. W Wielkim Księstwie Litewskim jako miejsce zjazdów na elekcję urzędników prawo wskazywało zamek⁸. Tam też zazwyczaj odbywały się sejmiki, choć miejscem zwyczajowym bywały kościoły, a brak regulacji w tym zakresie był wykorzystywany przez szlachtę w razie konfliktu⁹. W Koronie zaś sejmiki zwyczajowo odbywały się w kościołach, w przypadku sejmików w Środzie była to kolegiata. Glabisz skupił się na tym kościele oraz cmentarzu, następnie omówił pokrótce inne miejsca, w których organizowano sejmiki po zreformowaniu ich struktury.

Terminy sejmików zmieniały się po kolejnych reformach w wieku XVIII (s. 67). W przypadku sejmików poselskich związane były z sejmem, który poprzedzały. Deputackie na Litwie odbywały się w pierwszy poniedziałek po święcie Matki Boskiej Gromnicznej, a więc w lutym; w Koronie zaś w pierwszy poniedziałek po święcie Narodzin Najświętszej Maryi Panny, zatem we wrześniu. Z sejmikami deputackimi związane

⁶ Np. A. Rachuba, op. cit.; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000.

⁷ A. Rachuba, op. cit., s. 86.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Jusupović, *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Wschodni” 14, 2018, 4, s. 842.

były gospodarskie, odbywane dzień po nich. Autor bez wskazania podstawy źródłowej stwierdza, że te ostatnie spotykały się rzadziej, co zapewne jest słuszne, ale nie mamy w tym względzie pewności (s. 68). Faktycznie trudno o przekazy potwierdzające, że sejmiku nie było, samo zaś milczenie źródeł nie rozstrzyga kwestii, zwłaszcza że według prawa zgromadzenia gospodarcze powinny odbywać się corocznie. Znane są przy tym przypadki sejmików gospodarskich, które odbyły się, lecz nie wydały żadnej dokumentacji¹⁰. Interesujące są zamieszczone w omawianej książce zestawienia wskazujące, w których miesiącach i dniach tygodnia odbywały się sejmiki (s. 71). Jakkolwiek najwięcej zbierało się, jak można się domyśleć, na początku tygodnia, niespodziewanie wiele sejmików deputackich i gospodarskich miało miejsce w piątki, soboty i niedziele.

Prawo do uczestnictwa w sejmikach było analogiczne w różnych częściach Rzeczypospolitej, choć można dostrzec pewne różnice przy analizie praktyki udziału w zgromadzeniach. Wydaje się, że ogólna frekwencja była nieco wyższa w przypadku sejmików wielkopolskich niż litewskich. W tych drugich czasem uczestników było kilkuset lub więcej, ale przeważnie najwyżej kilkudziesięciu¹¹. W Wielkopolsce zaś, jak wynika z badań Glabisza, częściej było to kilkaset osób (s. 86–87). Wpływ na to miała rozległość tego okręgu sejmikowego. Autor zwrócił uwagę na wyjątkowo wysoką frekwencję zgromadzeń w okresach napięć politycznych, zwłaszcza bezkrólewia, ale też na dużą liczbę podpisów pod aktami sejmikowymi w czasach stanisławowskich w ogóle (s. 81), co było również charakterystyczne dla Litwy¹². Tam zresztą akta sejmikowe podpisywać mogli zwyczajowo wszyscy uczestnicy. Niemniej w przypadku spokojnych zgromadzeń ograniczano się czasem do podpisów najważniejszych uczestników, a niektóre instrukcje podpisywali tylko marszałek i delegowani do ułożenia punktów. Glabisz uznał, że największą popularnością cieszyły się sejmiki przedsejmowe (s. 83). Inaczej bywało na Litwie, na przykład na zgromadzeniach kowieńskich czy wileńskich rekordowe liczby podpisów znajdujemy pod aktami sejmików elekcyjnych, a zdarzają się i zgromadzenia deputackie liczniejsze niż te poselskie¹³. Glabisz przywołuje także zjazdy elekcyjne czy deputackie o dorównującej poselskim frekwencji (s. 84–86). Opisane dalej kompetencje sejmików

¹⁰ ASK, s. 19.

¹¹ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 52–53; R. Jurgaitis, op. cit., s. 170–174; M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituaniści” 2, 2017, s. 129–132.

¹² M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich*, s. 131–132.

¹³ R. Jurgaitis, op. cit., s. 170–174; M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich*, s. 131.

w czasach stanisławowskich sprowadzały się głównie do elekcji funkcjonariuszy i urzędników, za pośrednictwem których uczestniczono w życiu politycznym i wymiarze sprawiedliwości. Pominięto tu jednak dość oczywistą i znaną Autorowi kompetencję, mianowicie przygotowywanie instrukcji dla wybranych posłów czy delegatów. Jest to o tyle istotne, że w epoce ograniczenia władzy samorządowej instrukcje należały do podstawowych środków wyrażania opinii szlachty o sprawach państwowych, służyły też nieraz podejmowaniu prób rozwiązywania problemów lokalnych.

Pewne różnice można dostrzec w kwestii zwoływania sejmików. O ile zgromadzenia przedsejmowe w całej Rzeczypospolitej zwoływane były uniwersałem królewskim, a deputackie i gospodarskie miały stały termin, o tyle w przypadku zgromadzeń elekcyjnych na początku panowania Stanisława Augusta doszło do pewnych zmian. W Koronie, podobnie jak przed 1764 r., zwoływane były przez najwyższego świeckiego senatora, na Litwie zaś przeprowadzono reformę wyznaczającą ich stały termin. Autor skupił się jednak na sejmikach przedsejmowych, przeanalizował szczegóły wystawiania uniwersałów przez kancelarię koronną i opracował zestawienie dat wydania uniwersałów, oblatowania ich w księgach oraz zbierania się sejmików. Uznał, że różnice w odstępach czasu między tymi terminami były związane z konsultacjami wielkopolskich regalistów z królem co do obsady wakujących urzędów (s. 99).

Przebieg sejmików w Koronie i na Litwie w czasach stanisławowskich nie różnił się zbyt wiele, gdyż w 1764 r. przyjęto konstytucję o porządku sejmikowania dla Wielkiego Księstwa, a na jej wzór uchwalono prawo dla Korony¹⁴. Głabisz omówił szczegółowo bieg obrad na podstawie akt sejmikowych, nie odwołując się prawie do literatury, choć to mogłoby pozwolić na porównania, uzupełnienia lub sprostowania dotychczasowych ustaleń. Przykładowo nietypowy na tle tego, co wiadomo z historiografii wydaje się dość późny wybór marszałka sejmikowego, według dotychczasowych ustaleń poprzedzany tylko zagajeniem sejmiku i czytaniem uniwersału¹⁵. Tymczasem Autor wykazał, że przed elekcją następowały jeszcze mowy posła od króla i wystąpienia uczestników obrad, choć dotyczy to głównie sejmików przedsejmowych, na których zresztą najbardziej się skupiono (s. 104–107). Poselstwu od króla Autor poświęcił sporo uwagi, wskazując nazwiska posłów, przy okazji uzupełniając ich

¹⁴ A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo, ustroj, społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 279.

¹⁵ J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973, s. 161; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 110; W. Bednaruk, op. cit., s. 120.

biogramy (s. 105). Kluczowym elementem sejmików był wybór urzędników, deputatów czy posłów i przygotowanie instrukcji dla nich. Glabisz stwierdza, że preferowano ułożenie instrukcji przed wyborem posłów (s. 108), co nie wydaje się standardem, zresztą niewiele dalej znajdujemy informację, że podczas obrad zapewne układano jedynie punkty robocze (s. 122). W świetle dotychczasowych badań widać, że była to kwestia niejasna. Konstytucja dla Korony z 1616 r. zalecała spisanie instrukcji jeszcze w miejscu obrad przez wyznaczonych do tego deputatów w obecności senatorów¹⁶. W czasach Stanisława Augusta przygotowywać ją miał marszałek lub wyznaczeni spośród obradujących, następnie czytano i podpisywano ją pod koniec sejmiku, po wyborze posłów¹⁷. Mimo obowiązującego prawa, nieraz, przynajmniej na Litwie, przygotowywano instrukcję po zakończeniu sejmiku, a uczestnicy obrad poznawali ich treść z opóźnieniem¹⁸. Dopiero Sejm Wielki nakazał układać instrukcję w trakcie elekcji posłów¹⁹.

Należy wyrazić uznanie dla Autora, któremu dla badanego okresu udało się odnaleźć przeważającą część uniwersałów i instrukcji kierowanych przez króla na sejmiki (s. 116–117). Jeśli zaś chodzi o akta wydawane przez sejmiki, skupił się głównie na laudach, protokołach i instrukcjach. Można dostrzec, że mamy tutaj do czynienia z nieco innymi rodzajami akt niż na Litwie. W powiecie kowieńskim na przykład bardzo nieliczne były lauda, najliczniejsze zaś kredensy dla deputatów, posłów i urzędników. Siłą rzeczy podobna jest liczba instrukcji przygotowywanych na sejmy²⁰. Według Glabisza te ostatnie, poza jednym wyjątkiem, miały odzwierciedlać „opinie na temat spraw lokalnych i państwowych, które były powszechnie akceptowane w gronie obradujących” (s. 121). Nie jest to teza do końca przekonująca, a kilka akapitów dalej wspomniano o wpływie regalistów na kształt instrukcji czy możliwości umieszczenia w nich dowolnych, mało istotnych punktów (s. 122). Znane są też przekazy o przymuszaniu szlachty do podpisywania punktów²¹.

¹⁶ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 121.

¹⁷ R. Łaszewski, *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczne. Prawo” 56, 1972, 12, s. 79–80.

¹⁸ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny” 62, 1971, 3, s. 400–401.

¹⁹ VL 9, fol. 237.

²⁰ ASK, s. 20–21. Prowadzone obecnie badania sugerują jednak, że wyjątkowo mała liczba laudów może być specyficzna dla powiatu kowieńskiego, nieco liczniejsze są one już dla sejmików nowogródzkiego czy trockiego.

²¹ A. Rachuba, op. cit., s. 131–132; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 121–122.

Drugi rozdział recenzowanej pracy poświęcony jest funkcjonariuszom sejmikowym, których omówiono według podobnego schematu, opisując historię i znaczenie danej funkcji, liczbę wybieranych na nią osób, wielokrotność sprawowania jej przez tę samą postać czy rodzinę, następnie doświadczenie wybieranych, w tym piastowane wcześniej urzędy, ewentualnie wiek. Podjęto też kwestię warunków, które musieli spełnić kandydaci i uprawnień związanych ze sprawowanymi funkcjami. Informacje te zilustrowane są często zestawieniami, licznymi także w innych rozdziałach.

Dużo uwagi poświęcono zagajającemu obrady, do tej pory rzadko i zwięźle omawianemu w literaturze. Nie ma tu większych różnic między Litwą a Koroną. Inaczej jest w przypadku marszałka, ponieważ w litewskiej hierarchii urzędów ziemskich powiatów niebędących stolicami województw funkcjonował taki urząd. Sprawująca go osoba z zasady kierowała obradami, nie było więc potrzeby przeprowadzania wyborów dyrektora, jak to działo się w Koronie. Z kolei w stolicach województw sejmikowi przewodził wojewoda. W razie zaś nieobecności marszałka czy wojewody obradami kierował najwyższy stopniem urzędnik²². W Wielkopolsce przeprowadzano wybory marszałka. Głabisz zwraca uwagę, że nie zawsze udawało się wybrać odpowiednią osobę i zdarzało się, że trzeba było zmieniać plany, na przykład gdy przyszedł marszałek złamał nogę w nocy przed sejmikiem (s. 142). Wiele miejsca Autor poświęcił asesorum sejmikowym, dotąd słabo rozpoznany w literaturze, oraz funkcjonariuszom związanym z konfederacją.

Regularny podział administracyjny Wielkiego Księstwa przekładał się na liczbę posłów, gdyż wybierano (z drobnymi wyjątkami) po dwóch z każdego powiatu. Natomiast na sejmiku w Środzie wyłaniano aż 12 posłów. W książce omówiono zmiany liczebności posłów związane z reformami okręgów sejmikowych, wyliczono, ilu posłów powinno być wybranych w badanym okresie, a ilu faktycznie wystawiono i uznano za legalnych. Autor zwrócił uwagę, że rzadziej wybierano kilkakrotnie te same osoby niż za Sasów, a większość posłów debiutujących w drugiej połowie panowania Stanisława Augusta nie znała zrywania sejmików i złego funkcjonowania parlamentu w poprzednim okresie (s. 172). Niewątpliwie Głabisz ma rację, że pokolenie rozpoczynające aktywność polityczną w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. miało już inne podejście do spraw państwowych²³, nie jestem jednak przekonana, czy niesprawne funkcjonowanie ustroju sejmikowego było dla nich tylko „legendą

²² A.B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII w.)*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 5, 2000, s. 142–144.

²³ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, Kraków 2012, s. 294–297.

i wspomnieniem”, zwłaszcza że i w czasach stanisławowskich sejmiki miały różny przebieg. Nawet jeśli zniesiono *liberum veto*, uciekano się nieraz do rozdawiania obrad i zdarzały się tumulty zarówno na Litwie, jak i w Koronie²⁴, czego przykłady można też znaleźć w omawianej pracy (s. 295, 411).

Na Litwie rzadko wysyłano posłów do króla, prymasa, generałów rosyjskich czy innych dostojników²⁵. Sejmiki wielkopolskie dużo częściej wyznaczały takich wysłanników. Głabisz zwrócił jednak uwagę na zanik praktyki wysyłania posłów do innych sejmików. Ogólnie wysłanych przez sejmik poselstw naliczył aż 24. Jest to mniej niż w poprzednich okresach, co według Autora wynika z tego, że ustalenia polityczne w czasach stanisławowskich czynione były między przywódcami lokalnymi a królem czy ambasadorem, a nie inicjowane przez sejmiki (s. 180). Można natomiast mieć wątpliwości, czy w czasach saskich podobnie nie decydowały zakulisowe ustalenia między liderami sejmikowymi a przywódcami głównych stronnictw politycznych. Było tak niewątpliwie w Wielkim Księstwie Litewskim²⁶. Zmiana dotyczyłaby zatem raczej większego zaangażowania króla niż roli odgrywanej przez sejmik jako instytucję.

Sejmiki wybierały deputatów na Trybunał Główny powołany w 1578 r. dla Korony, a w 1581 r. dla Litwy. Na Litwie każdy sejmik (oprócz żmudzkiego) desygnował dwóch sędziów trybunalskich, tymczasem w Wielkopolsce wybierano początkowo czterech, ale przy kolejnych reformach liczbę tę zmieniano. W książce podjęto próbę zbadania doświadczenia i kompetencji deputatów, co jest trudnym zadaniem. Autor stwierdził, że większość z nich wcześniej sprawowała funkcje związane z sądownictwem, nie da się jednak określić, ilu udzielało się w palestrze. Wstępny rekonesans sugeruje, że na Litwie deputaci sprawujący urzędy związane z sądownictwem nie byli tak liczni, choć w trakcie epoki stanisławowskiej sytuacja pod tym względem się poprawiła²⁷. Oprócz deputatów sejmiki wielkopolskie od 1774 r. wybierały też pisarzy trybunalskich. Głabisz ocenia, że sprawowanie tej funkcji nie cieszyło się popularnością, a przyczyną mogły być związane z tym koszty (s. 198). Nie wspomina jednak, że pisarze otrzymywali opłaty od dokonywanych wpisów i wypisów z ksiąg²⁸.

²⁴ ASK, s. 291–301, 405–411; J. Włodarczyk, op. cit., s. 175; W. Bednaruk, op. cit., s. 138–141.

²⁵ ASK, s. 389; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 183.

²⁶ Z. Zielińska, op. cit.; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 92–101.

²⁷ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, passim. Por. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 172–173.

²⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2007, s. 41.

Na początku panowania Stanisława Augusta wprowadzono reformy w wyborze podkomorzych i członków sądów ziemskich, na Litwie dotyczyły one także marszałków i chorążych. Zmiany te wynikały z kryzysu sądownictwa ziemskiego przejawiającego się długotrwałymi wakacjami. Glabisz podaje, że w Wielkopolsce w czasach Augusta III niektóre urzędy pozostawały nieobsadzone przez kilka lat, w jednym wypadku przez 13. Dużo gorzej sytuacja przedstawiała się na Litwie, gdzie na przykład sędziego ziemskiego trockiego brakowało przez ponad kolejnych 20 lat, a pisarza ziemskiego kowieńskiego przez ponad 30 lat²⁹. Stąd reformy wprowadzone w Wielkim Księstwie w 1764 r. były bardziej zasadnicze, gdyż ustalono stały termin sejmików elekcyjnych, które co roku po sejmiku deputackim i gospodarskim miały samodzielnie wybierać nowych urzędników³⁰. W Wielkopolsce zaś ciągle na sejmikach zwoływanych osobnym uniwersałem wybierano czterech kandydatów, spośród których król miał wyłonić nowego urzędnika. Zwyczajowo władca powinien wskazać tego, który umieszczony był na liście jako pierwszy; czasem też szlachta wprost zaznaczała swe preferencje. Autor zauważa, że Stanisław August nie zawsze przestrzegał tej zasady. Ostatni podrozdział tej części poświęcony jest licznym urzędnikom wybranym na wspólnych dla całej Rzeczypospolitej sejmikach lutowych 1792 r., kiedy to wprowadzono w życie reformy Sejmu Wielkiego. Glabisz pominął jednak komisarzy cywilno-wojskowych, a komisje z nich złożone przeanalizował w następnym rozdziale, poświęconym instytucjom wykonawczym związanym z sejmikami i zjazdami.

Omówione organy administracji lokalnej były w różnym stopniu zależne od sejmików i często dość luźno związane z głównym tematem. Najlepszym przykładem jest chorągiew wojewódzka powołana i kontrolowana przez sejmik, ale funkcjonująca poza nim. Istniała ona w latach 1734–1766, a więc rozważania o niej wykraczają poza ramy chronologiczne pracy (s. 225–228). Podobnie jest w przypadku Komisji Skarbowej Poznańskiej³¹. W kolejnych podrozdziałach Glabisz przedstawił powstanie, skład (znów zamieszczając zestawienia), finanse, kompetencje, dzieje i wreszcie rozwiązanie kolejnych instytucji. Wiele uwagi poświęcił kilku instytucjom powstałym w czasie konfederacji barskiej, choć na przykład Rada Województw Wielkopolskich funkcjonowała tylko w 1772 r., a jej związki z sejmikiem były minimalne (s. 247–259).

²⁹ Urzędnicy. Litwa, t. 2, s. 197, 394.

³⁰ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 156, 160.

³¹ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.

Omówił także Komisję Dobrego Porządku, którą powołano na sejmiku i przed nim była odpowiedzialna, a zajmowała się sprawami wsi i całego województwa.

Trudno znaleźć w Wielkim Księstwie Litewskim analogie dla wspomnianych wyżej instytucji oprócz chorągwi powiatowych czy sądów skarbowych. Wspólne dla całej Rzeczypospolitej były natomiast komisje cywilno-wojskowe powołane przez Sejm Wielki. Głabisz przywołał tezę, według której rodowód komisji wynikał z myśli oświeceniowej, jak również przeciwną teorię, że pochodzą one z rodzimych tradycji. Sam Autor odwołał się do doświadczeń administracyjnych wielkopolskich, uznając, że komisje cywilno-wojskowe nie były instytucjami nowymi w polskim systemie ustrojowym. Opinia ta jest prawdziwa dla Wielkopolski, lecz w mniejszym stopniu dla innych części Rzeczypospolitej, gdzie dużo skromniejsza była tradycja organów administracji lokalnej.

Druga część książki poświęcona jest dziejom politycznym sejmików wielkopolskich. Podzielona jest na podrozdziały, w których przedstawiono początek panowania Stanisława Augusta, konfederacje radomską i barską, czasy pierwszego rozbioru i stabilizacji sytuacji po nim, lata Rady Nieustającej i wreszcie Sejm Czteroletni oraz konfederację targowicką. Dzieje sejmików opisane są dokładnie i kompetentnie, choć można odnieść wrażenie, że Autor nie czuje się tu tak swobodnie, jak w kwestiach prawno-administracyjnych. Kolejne wydarzenia polityczne omówił najpierw pokrótce z perspektywy centralnej, a następnie przeanalizował działalność Wielkopolan, głównie związaną z sejmikami. Mimo dogłębnego przedstawienia przebiegu tych zgromadzeń często brakuje ogólnego podsumowania, łatwo się też pogubić w uczestnikach wydarzeń i ich powiazaniach politycznych. Miejscami brakuje wyraźniejszego wskazania związku przedstawianych na podstawie źródeł wydarzeń lokalnych ze znaną z literatury polityką centralną. Podobnie bywa w przypadku instrukcji sejmikowych. Autor przedstawia je na tle ówczesnej publicystyki, jednak na przykład w odniesieniu do 1778, 1786 czy 1788 r. brakuje oceny ogólnej wymowy punktów, a zwłaszcza porównania ich z omówionymi w historiografii instrukcjami innych sejmików z danego roku (s. 430, 454, 465). Stąd zdarzają się tezy wątpliwe, na przykład odłożenie przez szlachtę sprawy kodeksu Zamoyskiego w 1778 r. do następnego sejmu wcale nie musi oznaczać, że „raczej nie była przeciwna przyjęciu prawa” (s. 430). Faktycznie większość szlachty w Rzeczypospolitej była nastawiona negatywnie do reformy, w wyniku czego odrzucono ją też w Wielkopolsce na sejmiku 1780 r. Autor koryguje tu ustalenia Włodzimierza Dworzaczka i Witolda Filipczaka, podając w wątpliwość rolę Józefa Mielżyńskiego w podjęciu tej decyzji (s. 435).

Niesłuszne jest rozpoczynające opis wydarzeń związanych z konfederacją radomską i barską stwierdzenie, że po sejmie 1766 r. „młody monarcha poróżnił się z Familią” (s. 325). Owszem, doszło wtedy do pewnych napięć między Stanisławem Augustem a Czartoryskimi, ale o faktycznym rozłamie w obozie władzy można mówić dopiero na początku lat siedemdziesiątych. Opisując wydarzenia polityczne lat 1777–1786, Autor skupił się głównie na rywalizacji między opozycją a regalistami, którzy mieli według niego przewagę na sejmikach. Najwięcej uwagi poświęcono zgromadzeniom przedsejmowym, przedstawiając je wyczerpująco w kontekście przygotowań do sejmu, a następnie wspominając o samych obradach. Szeroko opisując wydarzenia związane z sejmem 1786 r., Autor stwierdza, że nie zakończył się sukcesem regalistów, gdyż co prawda stanowili oni większość, ale „ideowo była ona zbyt rozbieżna i zbudowana na doraźnych sojuszach oraz zależnościach osobistych” (s. 455). Nie jest do końca jasne, co Autor rozumie przez doraźne sojusze, zwłaszcza że Adam Danilczyk, na którego się powołuje, przyczyn problemów regalistów dopatruje się w emancypowaniu się szlachty i wykazywaniu własnej inicjatywy przez stronników dworskich³². Wątpliwe jest twierdzenie, że w czasie przygotowań do sejmu 1788 r. Stanisław August planował reformy, aby zyskać poparcie szlachty dla aukcji wojska i zaangażowania w wojnę Rosji z Turcją (s. 457). Głabisz powołuje się tu na Richarda Butterwicka, który pisze jedynie o niezgodności króla i szlachty w kwestii powiększenia armii³³. Przebieg Sejmu Czteroletniego Autor opisał skrótowo, stwierdzając, że jego pierwsza kadencja „upłynęła pod znakiem reform republikańskich”, choć rzeczywistość lepiej oddaje określenie „dekonstrukcja systemu” (s. 465). Zabrakło nieco informacji o aktywności przedstawicieli Wielkopolski podczas obrad, podobnie zresztą jak w przypadku wcześniejszych sejmów. Istotną zasługą Autora jest natomiast dotarcie do pełnej instrukcji przygotowanej przez sejmik 1790 r., dotąd niewykorzystywanej w literaturze (s. 473). Przechodząc do wydarzeń związanych z konfederacją targowicką, przywołano kontrowersyjną tezę, że król zbyt wcześnie podjął decyzję o przystąpieniu do Targowicy (s. 481). Przebieg konfederacji w Wielkopolsce opisano skrótowo, zwłaszcza w porównaniu z konfederacją barską przedstawioną bardzo szeroko i szczegółowo.

Narrację zamyka kilkustronicowe zakończenie, następnie zamieszczono 17 aneksów zajmujących ponad 150 stron. Wszystkie mają formę zestawień zawierających informacje o sejmikach wielkopolskich.

³² A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010, s. 183–184.

³³ R. Butterwick, op. cit., s. 234.

W pierwszym Glabisz zawarł chronologię zgromadzeń sejmikowych, obejmując też zjazdy konfederackie i sejniki, które powinny się spotkać, lecz się nie odbyły lub Autor nie znalazł o nich żadnych informacji. Kolejne aneksy poświęcone są funkcjonariuszom sejmikowym, posłom, deputatom i innym osobom wybieranym na sejmikach. Po aneksach znajduje się 11 ilustracji przedstawiających akta związane z sejmikami wielkopolskimi. Książka zawiera także wykaz tabel, skrótów, indeksy osobowy i geograficzny. W indeksie przy postaciach historycznych podano najwyższe pełnione przez nie w omawianym okresie urzędy. Indeks geograficzny, co ciekawe, zawiera także instytucje, urzędy czy funkcje z określeniami geograficznymi. Pewną niedogodnością jest umieszczenie bibliografii przed aneksami, wykazami i indeksami, a więc około 200 stron przed końcem książki. Utrudnia to korzystanie z niej. Można też znaleźć w niej drobne braki, na przykład nie znajdziemy tam przywoływanego w tekście artykułu Jerzego Michalskiego o konflikcie między królem a księciem Adamem Czartoryskim³⁴.

Większość uczynionych powyżej uwag ma charakter dyskusyjny lub wskazuje błędy drugorzędne. Poważniejszą słabością recenzowanej książki są przypisy. Przy niektórych fragmentach narracji zauważyć można ich brak, na przykład przy omówieniu powoływania marszałka sejmikowego podczas konfederacji (s. 136–137) czy informacji o śmierci Franciszka Kęszyckiego i chorobie Józefa Mielżyńskiego powodujących utratę współpracowników przez króla (s. 465). Stwierdzając, że w czasie bezkrólewia znaczna część szlachty nie miała sprecyzowanych poglądów, Autor nie odwołuje się do konkretnych historyków, których tezy prostuje (s. 290). Omawiając zaś instrukcję sejmiku generalnego 1776 r., nie zamieścił przypisu odsyłającego do tego dokumentu (s. 418–419). Sporadycznie mamy do czynienia z nadmiernym powtarzaniem przypisów odwołujących się do tej samej książki (s. 235–237, 326, 361). Czasem w przypisach przywoływane są źródła i opracowania, w których trudno znaleźć odpowiednie informacje. Dla przykładu akapit poświęcony opisowi przygotowań do sejmu 1778 r. został opatrzony jednym przypisem odsyłającym do uniwersału i instrukcji króla na sejmiki, a brakuje odwołania do streszczonego w tekście listu Stanisława Lubomirskiego (s. 426). Z kolei wspominając o zasługach na polu nauki i edukacji Józefa Rogalińskiego, odwołano się do aneksu przedstawiającego skład reprezentacji poselskiej (s. 434). W liście z 31 lipca 1766 r. Piotr Paweł Sapieha pisał

³⁴ J. Michalski, *Konflikt między kuzynami (Stanisław August i Adam Kazimierz Czartoryski w latach 1775–1776)*, w: idem, *Studia i szkice historyczne z XVIII i XIX wieku*, [oprac. Z. Zielińska], Kraków 2020, s. 514–524.

tylko o kandydaturze Antoniego Gajewskiego na deputata, nie wymieniał pozostałych kandydatów. Z kolei w liście z 17 września tego roku nie ma informacji, kogo Sapieha polecał na deputatów, a mowa jest tylko o słabości partii na sejmiku. Nie ma tam też opisu całego sejmiku, można jedynie zgadywać, że pochodzi on z laudum przywoływanego dopiero w kolejnym akapicie (s. 321).

Zdarzają się też różnorodne pomyłki, na przykład użyte w przypisie 1700 słowo „tenże” odnosi się do Jerzego Michalskiego, autora większości wymienionych w tym miejscu prac. Problem w tym, że między nimi pojawia się książka Emanuela Rostworowskiego, co sugeruje, że następne „tenże” odnosi się do niego, a nie, jak jest faktycznie, do Michalskiego (s. 396). Drobniejszymi usterkami są błędne numery przywoływanych stron czy mylna data w przypisie 1991, gdyż uniwersał z 7 lutego 1785 r. nie mógł zwoływać sejmiku elekcyjnego na ten sam dzień; faktycznie sejmik odbył się 28 lutego (s. 446). Niezbyt szczęśliwym pomysłem jest ciągła numeracja przypisów dla całej książki, zwłaszcza że jest ich ponad 2 tys.

W książce zdarzają się błędy stylistyczne, nieliczne zaś są literówki. Muszę natomiast zwrócić uwagę na kwestię przecinków, gdyż Autor konsekwentnie nie wstawia ich między nazwiskiem a wymienionym po nim urzędem, na przykład „Jan Klemens Branicki hetman wielki koronny” (s. 290). Jest to niezgodne z zasadami interpunkcji.

Pomimo wskazanych usterek książka zasługuje na pozytywną ocenę. Grzegorz Glabisz bardzo szeroko omawia wielkopolskie organy samorządowe, nieraz wykraczając poza temat opracowania, lecz nie jest to bez korzyści dla czytelnika. Daje tym samym materiał do prac syntetycznych i badań porównawczych sejmików z różnych części Rzeczypospolitej. W efekcie można się przekonać, że choć instytucje te były wspólne dla całego państwa, nie można uważać ich za jednolite. Inna droga rozwoju sejmików koronnych i litewskich, osobne prawa oraz różnice w specyfice gromadzącej się na nich szlachty powodowały znaczne różnice, od struktury, miejsca i czasu obrad po spełnianie zadań zgromadzeń i udział w nich obywateli. Również dzieje polityczne sejmiku omówione są szeroko, na podstawie różnorodnych źródeł, choć z nieco mniejszym znanstwem niż kwestie administracyjne. Podobnie postawioną we wstępie kwestię przemian zachodzących w czasach stanisławowskich omówiono dość wyczerpująco w odniesieniu do instytucji sejmikowych, lecz tylko pojedyncze uwagi poświęcono przemianom kultury politycznej. Na tle innych monografii sejmikowych praca ta wyróżnia się szczególnością i wszechstronnością opracowania trudnego i złożonego tematu.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest przemianom życia sejmikowego w dobie reform czasów stanisławowskich przedstawionym w książce Grzegorza Głabisza o sejmikach wielkopolskich lat 1764–1795. Przy okazji jej recenzowania podjęto się porównania sejmików wielkopolskich z niektórymi zgromadzeniami litewskimi. Głabisz w pierwszej części omawia sejmiki pod kątem historyczno-prawnym, ustala ich skomplikowaną i zmienną strukturę. Jest ona inna od charakterystycznego dla Litwy systematycznego podziału na jednostki administracyjne. Podobnie różnice można dostrzec w kwestii miejsca i czasu obrad, analogiczny zaś był przebieg zgromadzeń, choć liczebność ich uczestników wydaje się większa w przypadku Wielkopolski. Kolejny, zilustrowany licznymi zestawieniami rozdział książki poświęcono funkcjonariuszom sejmikowym, przede wszystkim zagajającym, marszałkom i asesorom, a także wybieranym na sejmikach posłom, deputatom i urzędnikom. Tutaj też dostrzec można zasadnicze różnice między Wielkopolską a Wielkim Księstwem, choćby w kwestii wyboru dyrektorów zgromadzeń czy urzędników powiatowych. Głabisz przedstawił też organy wykonawcze sejmików, nieraz luźno związane z tytułowymi instytucjami. W części zaś drugiej opisał wydarzenia polityczne związane z sejmikami wielkopolskimi na tle wydarzeń polityki centralnej. Autor stwierdza, że przewagę w tym okresie mieli regaliści, choć i opozycja zachowała pewne wpływy. Praca wyczerpująco przedstawia związane z reformami przemiany instytucji sejmikowych, natomiast mniej satysfakcjonujący jest opis wydarzeń politycznych.

The Specificity of the Sejmiks of Wielkopolska in Times of Transformation. Notes on Grzegorz Głabisz's Book *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*

The article presents the changes in the operation of sejmiks in the era of King Stanisław August's reforms as presented in Grzegorz Głabisz's book on sejmiks in the province of Wielkopolska between 1764 and 1795. The review provides a comparison between the sejmiks of Wielkopolska and selected sejmiks in the Grand Duchy of Lithuania. Głabisz, in the first part, discusses the sejmiks from a historical and legal perspective and demonstrates their complex and changing structure, which is different from the systematic division into administrative units characteristic of Lithuania. While there were variations in terms of the locations and timing of Wielkopolska sejmiks as compared with Lithuania, their operation was broadly similar. Noble participation in sejmik sessions, however, seems to have been greater in Wielkopolska. The second chapter, illustrated with numerous lists, is devoted to functionaries of the assemblies, especially their speakers, marshals and assessors, as well as envoys, deputies, and officials elected during the sessions. Here, too, one can see fundamental differences between Wielkopolska and the Grand Duchy, at least with regard to the election of assembly directors or district officials. Głabisz also presented the executive bodies of the sejmiks, sometimes loosely related to these institutions. In the second part, he described the political

events related to the sejmiks of Wielkopolska presented against the background of central political developments. He concludes that the regalists held the advantage in this period, although the opposition also retained some influence. The book exhaustively presents the changing attitudes in the sejmiks to the reforms of Stanisław August Poniatowski.

Bibliografia

Edycje źródełowe

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1632–1655*, wyd. Andrzej Kamieński, Igor Kraszewski, Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2022.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamieński, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamieński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, DiG, Poznań 2015.
- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. Monika Jusupović, Instytut Historii PAN, Neriton, Warszawa 2019.
- Volumina legum*, t. 9, Kraków 1889.

Opracowania

- Bednaruk Waldemar, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Butterwick Richard, *Polska rewolucja a Kościół katolicki. 1788–1792*, Arcana, Muzeum Historii Polski, Kraków 2012.
- Daniłczyk Adam, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Instytut Historii PAN, Neriton, Warszawa 2010.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. Andrzej Rachuba, DiG, Warszawa 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. Andrzej Rachuba, DiG, Warszawa 2004.
- Jurgaitis Robertas, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla, 1717–1795 m.*, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, Vilniaus 2016.
- Jusupović Monika, *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przeгляд Wschodni” 14, 2018, 4, s. 841–854.

- Jusupović Monika, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituaniści” 2, 2017, s. 127–142.
- Konieczna Diana, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, DiG, Warszawa 2013.
- Lityński Adam, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988.
- Łaszewski Ryszard, *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczne. Prawo” 56, 1972, 12, s. 69–83.
- Michalski Jerzy, *Konflikt między kuzynami (Stanisław August i Adam Kazimierz Czartoryski w latach 1775–1776)*, w: Jerzy Michalski, *Studia i szkice historyczne z XVIII i XIX wieku*, [oprac. Zofia Zielińska], Arcana, Kraków 2020, s. 514–524.
- Rachuba Andrzej, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1596–1763*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Henryk Lulewicz [i in.], DiG, Warszawa 2009.
- Włodarczyk Jerzy, *Sejmiki łęczyckie*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1973.
- Zakrzewski Andrzej B., *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 5, 2000, s. 139–149.
- Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Liber, Warszawa 2000.
- Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo, ustrój, społeczeństwo*, Campidoglio, Warszawa 2013.
- Zielińska Zofia, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny” 62, 1971, 3, s. 397–419.
- Zwierzykowski Michał, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- Zwierzykowski Michał, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.

Biogram: Monika Jusupović, dr, zatrudniona w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, interesuje się historią polityczną Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich, historią parlamentaryzmu oraz edytorstwem; kontakt monika.jusupovic@gmail.com.

Author: Monika Jusupović, PhD, employed at the Tadeusz Manteuffel Institute of History of the Polish Academy of Sciences; she is interested in the political history of the Grand Duchy of Lithuania during the reign of King Stanisław August, the history of parliamentarism, and editorial studies; contact: monika.jusupovic@gmail.com.